

Nem csak a számok bővületében

A magyar statisztika és népességtudomány életrajzi lexikonának terve mintegy fél évszázada merült fel először. Kezdeti lépéseknek a hetvenes évek végétől megjelenő biobibliográfiai füzetek tekinthetők, de a folytatás akkor elmaradt. Az eredeti koncepció is módosult az idők során, hisz' a kezünkben tartott kötetben fogalmak vagy intézmények nem, kizárólag magyarországi származású, magyarul író, vagy magyar identitással bíró személyek kaptak helyet. A négyszázötzöt szócikk 65 szerzője arányosságra törekedett, magyarán nagyobb terjedelemben foglalkoznak a jelentősebb életpályákkal. Tudományterületi megkötések nem korlátozták a szerkesztőket, így a statisztikai szempontból releváns alkotókat felvették a gyűjteménybe, függetlenül attól, hogy történészek, demográfusok, matematikusok, földrajztudósok, néprajztudósok vagy szociológusok voltak. És mivel a Központi Statisztika Hivatal mindenkori felső vezetői is hiánytalanul szerepelnek benne, intézménytörténeti dokumentumnak is tekinthető.

A szócikkeket egységes elvek szerint alakították: minden esetben feltüntették a születési és halálozási adatokat, a foglalkozást; említést tettek a tárgyalt személy családjáról, iskoláiról. Ezt követi a szakmai és társadalmi közéletben vállalt funkciók felsorolása. A tudományos munkásság bemutatását az utókor intézményesített emlékezete (például díjak, emlékhelyek) zárja. A szócikk végén az illető saját műveinek, illetve a róla szóló művek jegyzéke található. A kötet végére került a főszövegben előforduló jelentős számú rövidítés feloldásának jegyzéke. Ugyancsak a függelékben kapott helyet két segédlet, *A magyar statisztikatörténet válogatott bibliográfiája*, valamint egy igen hasznos tárgymutató, a lexikonban szereplő személyek neveinek szakterületi bontásban való feltüntetésével.

A szerkesztők bevezetés gyanánt mintegy 25 oldalon áttekintik a statisztika magyarországi történetét. A könyvnek ez a része három egységre tagolódik: a szigorúan vett tudománytörténeti szakaszt a statisztika intézményrendszerének kialakulása és formálódása követi, végül az olvasó áttekintést kap a téma oktatásának hazai történetéről. A három részből a recenzió csak az első kettőre tér ki bővebben.

Statisztikai adatgyűjtésünk megszületése – a feudális Európa legtöbb országához hasonlóan – gazdasági érdekekhez, jelesül az adózás nyilvántartásához köthető. Az első rendszeres (ún. dikális) adóösszeírások a XVI-XVII. századból származnak, de ezek nem minden társadalmi csoportra terjedtek ki. Ugyancsak részleges adatokat nyerünk a földesúri terheket rögzítő, még régebbi előzményekre visszatekintő urbáriumokból, amelyek az adóalanyok viszonyainak széles körét regisztrálták. A XVIII. század első felének állapotait ezek alapján Acsády Ignác rajzolta meg a millennium évében (*Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában*). A felvilágosult abszolutizmus intézkedései – az 1767-es urbárium, a statisztika egyetemi szintű oktatásának bevezetése, vagy az első népszámlálás elrendelése 1787-ben – egyértelmű előrelépést jelentettek az állami adatgyűjtés tekintetében, a modern adminisztratív állam modelljének megvalósítása felé, és ez a tendencia folytatódott a XIX. század első felének összeírásaival. Az állami szerep mellett az élet számos

területén az egyházi adatkezelésnek volt komolyabb hagyománya: a historia domusok, a canonica visitatiók jegyzőkönyvei, a sematizmusok századokon át őrizték az őket használó felekezetek számszerűsített emlékezetét.

A magyar statisztikatudomány, mint csaknem valamennyi tudományág, külföldi minták alapján kezdett tájékozódni a kora újkorban. Mivel azonban a demográfia, valamint a statisztika egyik meghatározó iskolájának tekintett politikai aritmetika angolszász földön szököknt szárba – az előbbi John Gaunt, az utóbbi William Petty munkássága nyomán –, a földrajzi közelség okán nálunk a német hatás, a leíró statisztika iránya bizonyult erősebbnek. Schmeitzel Márton például a statisztika oktatását az egyetemi kurzusok közé felvevő Hermann Conring munkáját folytatta Helmstädtben; mások Johann Peter Süssmilch népesedéstatistikai módszereire, vagy August Ludwig von Schlözer államelméleti irányára esküdtek.

Oláh Miklós XVI. századi, leíró szemléletű munkáját (*Hungaria*) jókora szünet után követte csak Bél Mátyás szakszerű anyaggyűjtésen alapuló, vármegyei keretekben közölt összegzése (*Notitia Hungariae novae historico-geographica*, 1735-től). De már ebben az időben akadtak olyanok, akik Hatvani Istvánhoz hasonlóan szembementek a német területen uralkodó leíró irányzattal, és a politikai aritmetika módszerét próbálták meghonosítani idehaza (*Introductio ad principia philosophiae solidoris*, 1757), igaz, akkor még visszhangtalanul. A XVIII. század végére aztán megszületett a sokak által az első magyar nyelvű statisztikai műnek tekintett munka (Németh László *Az európai nevezetesebb országok rövid leírása*, 1795). Jellemző módon maradt félbe a vállalkozás, mivel a számunkra fontosabb magyarországi bemutatás politikai okokból meghiúsult. Ugyanebben az évtizedben indult útjára a magyar gazdaságstatisztika (Skerlecz Miklós *Descriptio physico-politico...*, 1791), valamint a honi közgazdasági szakirodalom is (Berzeviczy Albert: *De commercio et industria...*, 1797). A következő mérföldkövet a tudományág hazai történetében Schwartner Márton rakta le a két módszertani irányzat szintetizálására törekvő *Statistik des Königreichs Ungern* (1798) című művével: ez volt az első olyan munka, amelyben a népességre és a gazdasági állapotokra vonatkozó adatokat együttesen vizsgálta valaki. (Vannak, akik Schwartner munkájának Ercsei Dániel által végzett magyarítását és átdolgozását – *Statistica. Első darab. Közönséges statistica és Magyar Ország statistica*, 1814 – tekintik az első magyar nyelvű statisztikai munkának.)

A reformkor legnagyobb hatású alakja kétségkívül Fényes Elek volt. Neki megadatott, hogy elméleti megállapításait – igaz, csak rövid időre, de – kipróbálhassa a gyakorlatban. A *Magyar Országának, s a' hozzá kapcsolott tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben* (1836-1840) szerzőjét a polgári kormány az újonnan létrehozott, rövid életű Országos Statisztikai Hivatal vezetésével bízta meg.

A laikus olvasó számára talán túlzottan adatgazdagnak tűnik föl a statisztikai intézményrendszeréről szóló fejezet, de a folyamatok világos láttatásához a szerkesztők indokoltnak érezték a részletező bemutatást. Ebből megtudjuk, hogy az 1848-as kezdetek után a kiegyezésig kellett várni arra, hogy Keleti Károly irányításával egy önálló minisztériumi osztály foglalkozhasson a kérdéssel. Két évvel később megkezdődött a fővárosra fókuszáló statisztikai munka, 1871-ben pedig megalakult az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. (Mai nevét – Központi Statisztikai Hivatal – 1929 óta viseli.) A Hivatal alapfeladata kezdetben a tízévenként esedékes népszámlás megszervezése, lebonyolítása és adatainak kiértékelése volt. Feladatait 1874 óta törvény rögzíti. Az 1960-as évek óta

ehhez társultak a különféle speciális kérdésekben végzett, ún. mikrocenzusos vizsgálatok. Az évtizedek során finomodott a statisztikai adatok gyűjtésének módszertana, továbbá figyelemmel kellett kísérni a folyamatosan gyarapodó szakértői gárda felkészültségét, és igyekezni kellett megfelelni a politika részéről megfogalmazott elvárásoknak. Kapcsolatai, egyes statisztikusainak nemzetközi szakmai szervezetekben betöltött megbízatásai, nívós kiadványai még a politikától leginkább átitatott időszakokban is garanciát jelentettek az ott végzett munka minőségét illetően – igaz ez úgy is, ha kutatási eredményeiket nem teheték mindig nyilvánossá. Már 1957-ben (!) született olyan dokumentum (*A népgazdaság központi irányításának megszilárdításáról* címmel), amely tartalmazott kritikus megállapításokat a szocialista gazdaságpolitikáról. Érthető, ha sem ezt, sem pedig a Kádár-korszakban a létminimumról vagy az öngyilkosságról készített felméréseket nem ismerhette meg a közvélemény. A kevésbé érzékeny témákban más volt a helyzet, a kor színvonalán álltak a nyolcvanas évek elején elvégzett társadalmi mobilitás- és időmérleg-vizsgálatok. Megemlítendő az a szerep, amelyet a KSH 1971-től a magyarországi informatika felügyelete terén végzett – kormányzati felhatalmazás alapján, tegyük hozzá. A rendszerváltozás aztán alapvető fordulatot hozott a Hivatal működésének jogi-politikai kontextusában. A piacgazdaságra való átállás, a radikális társadalmi és politikai reformok sora, az európai integrációval járó feladatok, nem utolsó sorban pedig az informatika terén lezajlott változások újabb és újabb kihívásokat jelentettek és jelentenek a statisztikával foglalkozó szakma valamennyi szereplője számára. Az életrajzi lexikon szócikkeinek olvasása arról győző meg bennünket, hogy a KSH elkötelezett munkatársainak minden akadályozó tényező dacára sikerült a mai korra hagyományozni az elődeik által a XIX. és XX. század során felhalmozott szaktudást.

Végül egy szubjektív megjegyzés. Első látásra bizony nem gondolnánk olvasmányosnak egy statisztikai tárgyú életrajzi lexikont, de a föllapozás után hamarosan kiderül, mekkorát tévedtünk. Hogy miért? Ismerős csengésű nevek gazdájáról tudjuk meg, milyen szerteágazó munkásságot fejtettek ki: Andorka Rudolf, Bél Mátyás, Fényes Elek, Keleti Károly, Kogutowicz Manó, Kőrösy József, Mályusz Elemér, Teleki Pál életútjában is találunk bőven újdonságot. Vagy éppen fordítva: sosem hallott személyek kutatásairól tudjuk meg, hogy naponta hallunk róluk, csak nem ismerjük, kinek köszönhetjük azokat. Művelődéstörténeti csemegék ugyancsak szép számmal akadnak a kötetben. Vajon honnan tudná az átlagolvasó, ki oktatta Magyarországon elsőként a statisztikát (ifj. Decsi János, 1713-ban), kinek a könyvtárvezetése alatt vált kötelespéldányra jogosult nyilvános könyvtárrá az intézet (Findura Imre), vagy, hogy 1933 és 1944 között Móricz Miklósnak, a híres író öccsének szerkesztésében jelent meg a világ egyetlen statisztikai napilapja?

„A tudományok érdemes művelőinek alakjait megrajzolni kötelesség...” – olvassuk mottóként Márki Hugó gondolatát a kötet élén. Megismerni munkájukat pedig élvezetes szellemi kalandtúra – teszi hozzá a recenzió írója.

(Portrét a magyar statisztika és népességtudomány köréből. Életrajzi lexikon a XVI. századtól napjainkig. Főszerk. Rózsa Dávid. Budapest, KSH Könyvtár, 2014., 807 p. /A statisztika történetei 1./)

Vasbányai Ferenc